

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΥΡΑΜΜΑΤΑ



ΕΤΑΙΡΙΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Αράπογλου-Αρράς Μ., Βρέλλης Π., Γαλάνης Ι.,
Γκίνου Ε., Γκότοβος Α., Δέμος Α., Δερέκα Α.,
Δοκανάρης Ν., Εργολάβος Σ., Ζιωγάνας Β., Ζώτος Μ.,
Θεοχάρης Ι., Κάγκαλου Ι., Καραβίδας Γ.,
Καραγιώργος Π., Κασαγιάννη-Ρίζου Α., Κατσαλίδας Ν.,
Κογκούλης Ι., Κόντος Σ., Κουρμαντζή Ε., Κυριακίδης Π.,
Κωστούλας Κ., Λιάρου-Αργύρη Ε., Λίτος Α., Λώλης Δ.,
Μάργαρης Β., Μαρνέλη Π., Μασσαλάς Χ., Μέγα Β.,
Μότσιος Γ., Μούλιας Ν., Μπαλτά Γ., Μπασιάνικας Κ.,
Μπουρατζή-Θώδα Α., Νιτσιάκος Β., Νούτσος Π.,
Παλιούρας Α., Παππάς Σ., Παρθενίου Γ., Πέτσιος Κ.,
Ρόκου Β., Σκαλτσογιάννης Π., Τέντας Ν., Τζιόβας Π.,
Τζούλης Χ., Τριάντου-Καψωμένου Ι., Τρίτος Μ.,
Τσιάνου-Κύργιου Ε., Φωτιάδου Ε., Στεφάνου Τ.

Βρανούσης Λ., Σιωμόπουλος Δ.

J. Milton, J. Bostok, J. Murray, J. Night, A. Palli-
Bartolommei, H. Ibsen, M. Isanos, A. Ταρκοβσκι
V. Ilitch, C. Антонов, Φ. Крубин

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Δ. ΠΑΠΠΑΣ

Η ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ

Η ομόσπονδη οργάνωση και λειτουργία των κοινοτήτων του Ζαγοριού, στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας στην Ελλάδα, από τις αρχαιότερες της Ηπείρου και της χώρας, σύμφωνα με τα διαθέσιμα ιστορικά στοιχεία, μαρτυρίες και παραδόσεις, υπήρξε το ισχυρό θεμέλιο της πολυεπίπεδης ανάπτυξης της περιοχής, για μεγάλο χρονικό διάστημα, κατά το οποίο τα **Ζαγοροχώρια** ήταν «ζωντανά» και πολυάνθρωπα. Βάση της ήταν τα κατά καιρούς προνόμια, τα «κανόνια», που απέκτησαν και διασφάλισαν οι κάτοικοί της περιοχής, καθώς επίσης, τα «σουρούτια», το γραπτό εθιμικό δίκαιο, που οι αυτοδιοικητικοί άρχοντες και οι κάτοικοι του Ζαγοριού κατόρθωσαν να διαμορφώσουν και να τηρήσουν.

Το «κλεινόν Ζαγόριον» ευδοκίμησε, σε χαλεπούς καιρούς, να διαμορφώσει ένα αξιόλογο αυτοδιοικητικό σύστημα, που η συμβολή του ήταν καθοριστική στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική του ανάπτυξη, μια ανάπτυξη που τα σημάδια της είναι έντονα ορατά και σήμερα.

Γεωγραφικά το **Ζαγόρι** αποτελεί την εδαφική περιοχή, που εκτείνεται βόρεια του λεκανοπεδίου των Ιωαννίνων, από το οποίο χωρίζεται με το βουνό Μιτσικέλι. Στα δυτικά το βουνό Τύμφη ή Γκαμήλα είναι το όριό του με την περιοχή της Κόνιτσας, ενώ ο ποταμός Αώος, από την περιοχή της Βοβούσας ως την πόλη της Κόνιτσας, είναι τα βόρεια σύνορά του. Ο παραπόταμος του Αράχθου Βάρδας και οι δυτικές παρυφές του Μαυροβουνίου, είναι τα όρια του Ζαγοριού με τις περιοχές του Μετσόβου και του Περιστεριού.

Στην περιοχή του Ζαγοριού αναπτύχθηκαν οικισμοί στα προχριστιανικά και ρωμαϊκά χρόνια, λείψανα των οποίων σώζονται και σήμερα, ενώ η ανάπτυξη οικισμών στην περιοχή συνεχίστηκε και τους επόμενους αιώνες.

Διοικητικά, στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, το **Ζαγόρι** αποτελούσε «ναχιγιέ» ή «μουδερλίκι», που ήταν κατώτερη βαθμίδα διοικητικής διαίρεσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Τον όρο «ναχιγιές» ο Αθανάσιος Ψαλίδας και ο Κοσμάς Θεσπρωτός τον αναφέρουν «ναχές» και τον ερμηνεύουν «περιοχή», όπως και ο Παναγιώτης Αραβαντινός, ο οποίος τον ερμηνεύει και ως «κύκλος», ενώ ο Ιωάννης Λαμπρίδης χρησιμοποιεί τον όρο «τμήμα». Ο «ναχιγιές» του Ζαγοριού ανήκε στον «καζά» των Ιωαννίνων, ο οποίος ήταν ο κεντρικός «καζάς» μιας ευρύτερης, ανώτερης διοικητικής περιφέρειας η οποία ονομαζόταν «σαντζάκι» ή παλιότερα «λιβάς» των Ιωαννίνων. Ανώτατη βαθμίδα διοικητικής διαίρεσης του οθωμανικού κράτους ήταν, από τα 1864 και μετά, το «βιλαέτι». Παλιότερα ανώτερη βαθμίδα περιφερειακής διοίκησης ήταν το «εγιαλέτι», «αγιαλέτι» ή «βασίλειο» κατά τον Αθανάσιο Ψαλίδα, και «ηγεμονία» κατά τον Παναγιώτη Αραβαντινό.

Για τους όρους «καζάς», «σαντζάκι» ο Αθανάσιος Ψαλίδας χρησιμοποιεί τους όρους «μουχαφεςλίκι» ή «φρουραρχία» και «βεζυράτα» ή «πασαλίκια» αντίστοιχα. Ο Κοσμάς Θεσπρωτός χρησιμοποιεί επίσης αντίστοιχα τους τύπους «χωραρχία», «τοπαρχία», ο Παναγιώτης Αραβαντινός τους τύπους «διοικήσεις», «τμήμα», ενώ ο Ιωάννης Λαμπρίδης χρησιμοποιεί τον τύπο «επαρχία», για τον κεντρικό «καζά», και τον τύπο «υποδιοικήσεις» για τον όρο «καζάς» γενικά.

Ας σημειωθεί ακόμη, πως τα διοικητικά όρια του ναχιγιέ δεν συνέπιπταν, πάντα, με την περιοχή, που γεωγραφικά ταυτιζόταν και ταυτίζεται με το Ζαγόρι.

Η προέλευση και η ετυμολογία του τοπωνύμιου «Ζαγόρι».

Το τοπωνύμιο **Ζαγόρι**, το, συναντάται πρώτη φορά, σε γραπτή μαρτυρία, στο χρυσόβουλο του Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου, στα 1321, όπου αναφέρεται η «ενορία Ζαγορίου», μία από τις πέντε ενορίες του θέματος των Ιωαννίνων, και αμέσως μετά στο Χρονικό των Ιωαννίνων, ενώ η προέλευση και η ετυμολογία απασχόλησε πολλούς λόγιους, ιστοριογράφους και ερευνητές, παλαιότερους και σύγχρονους:

Ο Γάλλος περιηγητής F.C.H.L Rouqueville μας πληροφορεί, ότι

«...Το όνομα Ζαγόρι, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, δόθηκε στην Περαιβία από τους Σκυθο-σλάβους, εξαιτίας της θέσης του πίσω από τα βουνά - όπου βρίσκεται - είτε το θωρούν από την πλευρά της Ηπείρου, είτε από την πλευρά της Μακεδονίας...». Υπογραμμίζει, επίσης, σε υποσημείωση, ότι «...Ζαγόρι στα σλάβικα, σημαίνει «τόπος πίσω από το βουνό»...».

Ο Παναγιώτης Αραβαντινός παρατηρεί, πως, «...Εάν η λέξις Ζαγόρι υπάρχη Σλαβική σημαίνει παρωρείαν ή υπερωρείαν...». Προσθέτει, ωστόσο, «...αλλ' ίσως έστι λέξις Ελληνική παρεφθαρμένη, οικονεί ζυγόρειον, ή ζυγόρεια, ως όντα τα βουνά της περιοχής ταύτης διακλαδισμός της Πίνδου, του προ ικανού χρόνου προσαγορευομένου Ζυγού...».

Ο Γεώργιος Χασιώτης είναι κατηγορηματικός, ότι «...Η λέξις Ζαγόριον δεν είναι Ελληνική...», αλλά «...αντιστοιχεί με την λατινικήν Trans-montanum, ό εστί χώρα πέραν των ορέων κειμένη...».

Ο λόγιος μητροπολίτης Άρτας Σεραφείμ Ξενόπουλος υποστηρίζει για το τοπωνύμιο Ζαγόρι: «...Εάν η λέξις αύτη Ζαγόρι έστι Σλαβική σημαίνει θέσιν οχυράν, κειμένην όπισθεν όρους. Εάν δε ελληνική παρεφθαρμένη, οίον Ζυγόρειον, δηλοί ότι τα βουνά αυτού εισί διακλαδισμός του όρους Πίνδου, του προ πολλών χρόνων ονομαζόμενου Ζυγού...».

Κατά τον Ιωάννη Λαμπρίδη «...Το όνομα του τμήματος, όπερ και Ζαγόρια λέγεται δια τα πολλά έχειν χωρία, είτε Σλαβικόν και σημαντικόν της φύσεως του τόπου, καθιερωθέν δε υπό των εν τοις Κουρέντοις εγκαταστάτων Σλάβων και δηλούν υπερώρειαν ή χώραν ορεινήν και προς τα άνω κειμένην...». Προσθέτει, επίσης, ότι το όνομα είναι «...σύνθετον εκ του Ζα (προς, επί όπισθεν) και Γκόρι (βουνόν, όρος)...». Αλλού πάλι σημειώνει: «...Η λέξις Ζαγόριον είναι σλαβική, σημαίνουσα τόπον όπισθεν ορέων κείμενον. Και τω όντι, η ονομασία αύτη φαίνεται, ότι εδόθη περί τα τέλη της ΣΤ' εκατονταετηρίδος, όπότεν το πρώτον εισήλασαν και κατώκησαν εις τινας της Ηπείρου χώρας διαφοροτρόπως τα Σλαβικά φύλα...».

Σύμφωνα με τον Κώστα Κρυστάλλη την ονομασία Ζαγόρι «...επροτίμησαν πάντες σχεδόν μέχρι τούδε να παράγωσιν εκ του σλαβικού ζα (προς, επί και όπισθεν) και Γκόρι (βουνόν, όρος) και ουχί εκ του ελληνικού ζα (πολύς) και όρη (βουνά) ως και τα ζάπλουτος, ζάβριον, Ζάλογγος...».

Ο Κωνσταντίνος Μ. Μέκιος θεωρεί, ότι το όνομα της περιοχής Ζαγορίου «...δεν είναι ξενική απόρροια ως θα ηδύνατο τις να το υπολάβη

εκ πρώτου ακούσματος, αλλά παρεφθαρμένη Ελληνική λέξις προελθούσα πάντως εκ της λέξεως «ζυγόρειον» καθό κειμένης της περιοχής επί ορέων αποτελούντων διακλαδισμόν της οροσειράς εκείνης της Πίνδου της γνωστής υπό το όνομα «Ζυγός»...».

Ο Νέστωρ Γεωργίτσης τονίζει, πως «...άπασα του Ζαγορίου η χώρα είνε ορεινή, εξ ου και η ονομασία του τμήματος τούτου της Ηπείρου. Οι μεν λέγουσιν ότι η λέξις παράγεται εκ του αθροιστικού Ζα και της λέξεως όρη, προσθήκη του F. Άλλοι όμως ισχυρίζονται ότι η λέξις αυτή είναι σλαυική κ.λ.π...».

Ο Αλέξανδρος Καθάρειος αναφέρει, ότι «...Η λέξις Ζαγόριον είναι Σλαβική σημαίνουσα περιληπτικώς χώραν παρωρείαν ή υπερωρείαν (ορεινήν) ως και τα εκ της αυτής ρίζας Ζαγορά, Ζαγόριανη, Ζαγόρτσα κ.λ.π. Και όντως τοιαύτη χώρα είναι το Ζαγόριον, των πλείστων χωρίων αυτού κειμένων περί το ψιλόν και υψηλόν όρος Τύμφην (κατ' άλλους Λίγγον), των δ' άλλων περί τας διαφόρους διακλαδώσεις της Τύμφης, του Τομάρου και της Πίνδου...». Μας πληροφορεί, επίσης, ότι ο Στράβων αποκαλεί την περιοχή «...Τυμφαίων χώραν (το ανατολικόν του Ζαγορίου) και Παρωρείαν (το δυτικόν)...».

Ο Χρίστος Ι. Βασιλείου (Σούλης), αφού μας ενημερώνει, ότι η περιοχή του Ζαγορίου παλαιότερα ονομαζόταν Παρωραία, συμπληρώνει με έμφαση: «...Ζαγόριον δε ή Ζαγόρια, δια το πολλά έχειν χωρία, είναι λέξις Σλαυική, σύνθετος ούσα εκ του Ζα = προς, όπισθεν και Γκόρι = όρος, δηλούσα υπερωρείαν ή χώραν ορεινών, όπερ και το αρχαίον όνομα αυτού δηλοί...».

Ο Αναστάσιος Γ. Στεφάνου υπογραμμίζει, πως «...Η λέξις Ζαγόρι, κατά τινας μεν είναι λέξις Ελληνική, εκ του Ζυγός παραγομένη, όπως καλείται και σήμερα η διακλάδωσις της Πίνδου άνωθεν του Μετσόβου - η εκ της Θεσσαλίας προς Ήπειρον την πρόσβασιν παρέχουσα - κατ' άλλους όμως είναι λέξις Σλαυική και σημαίνει «χώρα όπισθεν όρους»...».

Μια άλλη εκδοχή προτείνει ο Ευάγγελος Μπόγκας, ο οποίος θεωρεί, ότι η λέξη Ζαγόρι πρόκυψε ως εξής: από το πλεονασματικό Ζα + χωρία (=πυκνά, πολλά χωρία), κατά το ζα + λόγγα > Ζάλογγα (= τα πολλά, πυκνά δάση). Με αναβίβασμό του τόνου Ζα + χωρία πρόκυψε η λέξη Ζαχώρια και από εδώ Ζαγόρια. Ακολούθησε η εκφορά στον ενικό, κατά το σχήμα Πάτρα-Πάτρι, Φιλιάτι-Φιλιάτες, Ζάλογγο-Ζάλογγα.

Ο Γιάννης Σαραλής εκτιμά, πως το όνομα **Ζαγόρι** έχει σλάβικη προέλευση, ενώ χαρακτηρίζει την ετυμολογία του από το προθεματικό μόριο **ζα** και το ουσιαστικό, όρος, το, ως «...εύρημα των λογίων του Ζαγοριού, για να δώσουν κάπως ένα όνομα με ελληνική καταγωγή...».

Ο Νικόλαος Χ. Ρεμπέλης γράφει, ότι **GORI** (γκόρι) = βουνό, στα σλάβικα και **ΖΑ** = για, πέρα, πίσω και όλο μαζί «πέρα, πίσω από το βουνό».

Ο Αναστάσιος Δ. Βλαχόπουλος ταυτίζει το Ζαγόρι με την Παρωραία χώρα, «...η οποία κατά την πρώτην επιδρομήν των Σλαύων, το 540 μ.Χ μετωνομάσθη υπ' αυτών εις Ζάγκορε λέξις σλαυική σημαίνουσα όπισθεν βουνού, εξελληνισθείσα εις Ζαγόριον...».

Ο Νίκος Γ. Ζιάγκος επισημαίνει, ότι «το Ζαγόρι είναι σλάβικη ονομασία» και μας ενημερώνει, πως «...Οι Σλάβοι των Κουρέντων έλεγαν αυτούς που ήταν πίσω και περ' απ' τα βουνά ζα, γκορ...».

Ο Θωμάς Β. Ζιώγας ετυμολογεί το τοπωνύμιο **Ζαγόρι**, το από τα παλαιοσλάβικα **ΖΑ**, που το ερμηνεύει «για», και **GORA**, που το ερμηνεύει «όρος, βουνό», όπου και «Εξ αυτών Ζαγόρι (=βουνότοπος, ορεινός)». Σχολιάζει, επίσης, πως «...οι καμπίσιοι έλεγαν πάμε «για τα βουνά» (=ΖΑ GORI), απ' όπου βγήκε το όνομα...».

Ο Χρήστος Φίτσιος υποστηρίζει, ότι «...η περιοχή ονομάστηκε Ζαγόρι από τους σλαβόφωνους των Κουρέντων, από σύνθεση των σλαβικών λέξεων, ζα = προς ή όπισθεν και γκόρι = βουνό, όρος, δηλαδή Ζαγόρι = η όπισθεν των ορέων περιοχή...».

«...Το όνομα Ζαγόρι έχει, ίσως, σλαβική προέλευση και σημαίνει τόπο πίσω από το βουνό: Ζα (προς, επί και πίσω) -γκόρι (βουνό)...», πιθανολογεί ο Γεώργιος Α. Μέρτζιος.

Ο Κώστας Ευ. Οικονόμου παραθέτει την άποψη του Max Vasmer, σύμφωνα με την οποία το τοπωνύμιο αντιστοιχεί στο αρχαίο σλάβικο **Zagorbje**. Προέρχεται από τη σλάβικη πρόθεση Ζα «πίσω» και το σλαβικό goga «βουνό» με την περιεκτική κατάληξη -bje. Ωστόσο ο ίδιος πιστεύει, ότι «...είναι πιθανή η προέλευση του τοπωνύμιου από την πρόθεση Ζα που συντάσσεται με αιτιατική (και γενική) με τον τύπο gogy αιτιατική του σλάβικου ουσιαστικού goga (που είναι οξύτονο)...».

Ο Βασίλης Μάργαρης σημειώνει: «...«Ζαγόρι» σλαβικά θα πει «πίσω απ' το βουνό» ή -κατ' άλλους- «τόπος γεμάτος βουνά». Τούτοι οι

τελευταίοι παράγουν την λέξη από το μόριο «ζα» με δεύτερο συνθετικό το «όρος». Το μόριο «ζα» είναι εκφραστικό του πλήθους. Κατ' αυτούς, δηλαδή, η λέξη είναι ελληνική...».

«Το Ζαγόρι εκτείνεται βόρεια του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων, με το οποίο χωρίζει το βουνό Μιτσικέλι (1800 υψ.), εξού και η ονομασία (za + gora = ο τόπος πίσω απ' το βουνό)...», γράφουν οι Βασίλης Νιτσιάκος, Μιχάλης Αράπογλου και Κώστας Καρανάτσης.

Ο Χαρητάκης Παπαϊωάννου, τονίζει, πως «...Η ετυμολογία του ονόματος Ζαγόρι σχετίζεται με τον ορεινό χώρο στον οποίο απλώνονται οι οικισμοί αυτοί. Ζαγόρι στα σλάβικα σημαίνει «τόπος πίσω, πέρα από το βουνό ή επί του βουνού», αλλά και η ελληνική ετυμολογία της λέξης είναι παρόμοια...».

Ο Συράκος Βακάμης επισημαίνει, μεταξύ άλλων, ότι «...Το πρόθεμα Ζα δεν είναι μόνο σλαβικό, αλλά και αρχαιότατο ελληνικό που σημαίνει πολύ...» και συμπεραίνει, πως «...το τοπωνύμιο «Ζαγόρι» είναι σύνθετη λέξη και παράγεται από το πρόθεμα Ζα (πολύ) και τη λέξη όρος. Με την προσθήκη ενός ευφωνικού j έγινε Ζαjορος, υποκοριστικόν Ζαγόριον - Ζαγόρι περιοχή με πολλά βουνά, περιοχή ορεινή...».

Τα χωριά του Ζαγοριού

Στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή του Ζαγοριού πολλά χωριά ερημώθηκαν και άλλα, νέα δημιουργήθηκαν, ενώ στα διοικητικά όρια του ναχιγιέ ο αριθμός των χωριών δεν ήταν, πάντα, σταθερός.

Σε οθωμανικό κατάστιχο (defter), στα 1564, ο ναχιγιές Ζαγοριού, που ανήκε στο λιβά Ιωαννίνων, όπως μας ενημερώνει ο Γεώργιος Παπαγεωργίου, περιλάμβανε 58 Ζαγοροχώρια.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Ιωάννη Λαμπρίδη, αυτοκρατορικό διάταγμα, που εκδόθηκε στα 1678, αναφέρει, ότι τότε «το Ζαγόριον εξ 60 χωριών απαρτίζετο», γεγονός, που επιβεβαιώνει το Χρονικό της Βουτσάς. Ο ίδιος στα συγγράμματά του υπολογίζει 48 τα χωριά του Ζαγοριού στα 1788, 47 χωριά ως τα 1861-1862, και αργότερα 46 τα χωριά με το «κοινόν όνομα Ζαγόριον», που συγκροτούσαν την «μάλλον επισημοτέρα αυτή της Ηπείρου επαρχία, το Ζαγόριον», η οποία, καθώς φαίνεται, στα ύστερα χρό-

νια της οθωμανικής κυριαρχίας και στα χρόνια της απελευθέρωσης περιλάμβανε, σταθερά πλέον, 46 χωριά.

Ο Αθανάσιος Ψαλίδας σημειώνει, ότι «...Τα χωριά του Ζαγοριού μέρος κατοικούνται από Έλληνας, μέρος από Βλάχους, όθεν και βλαχοχώρια, αγκαλά του Ζαγοριού ονομάζονται, καθώς η Λάιστα, η Βουβούσα, το Γρεβενίτι, το Ντομπρίνοβο, η Δόλιανη, το Σκαμνέλι και άλλα, είναι βλαχοχώρια, αγκαλά και μερικά από αυτά εξελληνίσθησαν αφήνοντας την βλάχικην γλώσσαν, καθώς το Σκαμνέλι, τα οποία εξέχασαν παντελώς τον βλαχισμόν...». Προσθέτει, επίσης, πως από Γραικούς κατοικούνται τα χωριά: Βεϊτζα (Βίτσα), Μαναδένδρι (Μονοδένδριον), Αρτζίστα (Αρίστη), Πάπιγκον, Τζερβάρι (Ελαφότοπος), Άνω και Κάτω Σουδενά (Άνω και Κάτω Πεδινά), Δοβρά (Ασπράγγελοι), Ραβένια, Βραδέτον, Καπέσοβον, Κουκούλι (Κουκκούλιον), Καλωτά (του) (Καλουτάς), Μανασσή (του) (Μανασσής), Τζοτίλα (Ζωνδήλα Ζαγορίου), Νιγάδες (Νεγάδες), Φραγκάδες και καδεξής, χωρίς να αναφέρει άλλα χωριά, εκτός από τα Τζεπέλοβον (Τσεπέλοβον) και Μπάγια (Κήποι), τα οποία αναφέρει παρακάτω.

Ο Παναγιώτης Αραβαντινός θεωρεί, πως το Ζαγόρι είναι «η μάλλον εξευγενισμένη και πολυάνθρωπος» των περιοχών του τμήματος των Ιωαννίνων -στο οποίο ανήκαν εκτός του Ζαγοριού και οι περιοχές των Κουρέντων, του Μαλακασίου και της Τσαρκοβίστας- «έχουσα 46 κώμας». Παρατηρεί, επίσης, πως διαιρείται «...εις τρεις υποπεριοχές, τα κάτω χωριά, τα μεσαία, και τα άνω, τα και βλαχοχώρια καλούμενα...», ενώ σε «στατιστικό» πίνακα της Ηπείρου, που ο ίδιος κατάρτισε, αναφέρει, ότι η «περιοχή του Ζαγορίου» περιλάμβανε τα εξής 46 χωριά:

Δοβρά (Ασπράγγελοι), Μπούλτζου (του) (Ελάτη), Κάτω Σουδενά (Εσωδινά) (Κάτω Πεδινά), Άνω Σουδενά (Άνω Πεδινά), Κάτω Ραβένια, Αληζότ Τζεφλίκι (Γερωπλάτανος), Μαυροβούνι (Μαυροβούνιον), Μεσοβούνι (Μεσοβούνιον), Αρτζίστα (Αρτσίστα), Άγιος Μηνάς, Πάπιγκον, Βεϊτζικόν (Βίκος), Άνω Ραβένια, Τσερβάρι (Ελαφότοπος), Μαναδένδρι (Μονοδένδριον), Βεϊτζα (Κάτω Μαχαλάς), Βεϊτζα (Άνω Μαχαλάς), Κουκούλι (Κουκκούλιον), Καπέσοβον, Μπάγια (Κήποι), Βραδέτον, Τσεπέλοβον, Σοποτζέλι (Δίλοφον), Σκαμνέλι (Σκαμνέλλιον), Λιασκοβέτζι (Λεπτοκαρυά), Δόλια-

νη, Νεγάδες, Τσοντίλα (Ζωνδήλα Ζαγορίου), Μανασή (του) (Μανασσής), Καλωτά (του) (Καλουτάς), Στολοβόν (Διπόταμον), Καβαλάρι (του) (Καβαλλάριον), Καμινιά (Ανδρακίτης), Φραγκάδες, Λυγκιάδες (Λιγκιάδες), Δομπρίνοβον (Ηλιοχώριον), Λεσινίτσα (Βρυσοχώριον), Λάιστα, Παλιοχώρι Λάιστας (σήμερα ο οικισμός δεν υφίσταται), Βωβούσα (Βοβούσα), Τσερνέσι (Ελατοχώριον), Μακρύνου (του) (Μακρίνον), Φλαμπουράρι (του) (Φλαμπουράριον), Γρεβενίτη (του) (Γρεβενίτιον), Δρεστενίκου (του) (Τρίστενον), Δραγάρι (του) (Καστανών). Απαριθμεί, επίσης, 2.717 «χριστιανικούς οίκους» και 4.473 «στέφανα» συνολικά στα χωριά αυτά.

Ο Ιωάννης Λαμπρίδης, καταγράφει τα ίδια χωριά με τον Παναγιώτη Αραβαντινό για την περιοχή του Ζαγοριού, με επί μέρους διαφοροποιήσεις στη γραφή της ονομασίας τους, όπως π.χ Σο(ω)μποτσέλ(ι) ή Σομποτσέλ αντί Σομποτζέλι του Παναγιώτη Αραβαντινού. Μας πληροφορεί, ακόμη, πως το Ζαγόρι «...σύγκειται εκ χωρίων 46, εν οίς 27.027 κάτοικοι Χριστιανοί πάντες εις οικογενείας 5.194, ων 3340 Ελληνικάι, 159 Αθιγγανικάι, εις πάντα τα χωρία πλην των «Παληροχωρίου Λαϊστής, Βραδέτου και Καπεσόβου» διασπαρμέναι και Βλαχικάι 1694...».

Τα χωριά του Ζαγοριού ο Ιωάννης Λαμπρίδης, με βάση τη γεωγραφική τους θέση, τα κατανέμει ως εξής:

Στο «ανατολικόν διαμέρισμα» του Ζαγοριού υπολογίζει τα 12 χωριά Λεσνίτσα (Βρυσοχώριον), Δοβρίνοβον (Ηλιοχώριον), Λάιστα, Παληροχώρι Λαϊστής (ο συνοικισμός σήμερα δεν υφίσταται), Βωβούσα (Βοβούσα), Τσερνέση (Ελατοχώριον), Φλαμπουράρη (Φλαμπουράριον), Μακρύνον (Μακρίνον), Γρεβενίτη (Γρεβενίτιον), Δριστενίκον (Τρίστενον), Δόλιανη, Δραγάη (Καστανών), στο «δυτικόν διαμέρισμα» άλλα 12 χωριά τα Πάπιγκον, Βιτσικόν (Βίτσα), Τσερβάρη (Ελαφότοπος), Άνω Σουδενά (Άνω Πεδινά), Κάτω Σουδενά (Κάτω Πεδινά), Αρτσίστα (Αρίστη), Άγιος Μηνάς, Μεσοβούνιον, Κάτω Ραβένια, Άνω Ραβένια, Μαυροβούνιον, Αληζότ Τσεφλίκ (Γερωπλάτανος) και στο «κεντρικόν διαμέρισμα» τα 22 υπόλοιπα χωριά Λιγγιάδες (Λιγκιάδες), Καβαλάρη (Καβαλλάριον), Καμινιά (Ανδρακίτης), Καλωτά (Καλουτάς), Στολοβόν (Διπόταμον), Μανασσή (Μανασσής), Τσονδίλα (Ζωνδήλα Ζαγορίου), Μπούλτσου (Ελάτη), Σομποτσέλ (Δίλοφον), Δοβρά (Ασπράγγελοι), Βραδέτον, Τσεπέλοβον, Σκαμνέλιον (Σκα-

μνέλλιον), **Καπέσοβον**, **Κουκούλη** (Κουκκούλιον), **Κάτω Μαχαλάς Βίτσης**, **Μεσαίος Μαχαλάς Βίτσης**, **Μονοδένδριον**, **Λιασκοβέτς** (Λεπτοκαρυά), **Φραγγάδες**, **Νεγάδες**, **Μπάια** (Κήποι).

Όπως προκύπτει από τα χωριά, που μνημονεύουν ο Παναγιώτης Αραβαντινός και ο Ιωάννης Λαμπρίδης, στο ναχιγιέ του Ζαγοριού συμπεριλαμβανόταν τα χωριά **Άνω** και **Κάτω Ραβένια**, **Αληζώτ Τσιφλίκι** (Γερωπλάτανος) και **Μαυροβούνιον**, τα οποία δεν ανήκαν στη γεωγραφική περιοχή του Ζαγοριού. Ας σημειωθεί, ακόμη, πως στο ναχιγιέ του Ζαγοριού ανήκαν, ως τα 1792 και τα **Δολιανά**, τα οποία τότε αποσπάστηκαν από το Ζαγόρι και ανήκαν πλέον στο «**τμήμα Κουρέντων**».

Σύμφωνα με πληροφορίες, που μας παραδίδει ο Ιωάννης Λαμπρίδης, στα πρώτα χρόνια της οθωμανικής κατάκτησης, το «**κεντρικόν διαμέρισμα**» ήταν «**αυτόνομον και αυτοδιοίκητον**», με βάση συμβάσεις που συνήψαν οι οικογένειες των κατοίκων του με εκπρόσωπο του σουλτάνου Μουράτ Β'. Πρόκειται για τη συμφωνία «**Βοϊνίκον**», για τούτο και η περιοχή ονομαζόταν και «**Βοϊνίκον**, με την οποία οι κάτοικοι της περιοχής, όταν παραδόθηκε η πόλη των Ιωαννίνων, με τον ορισμό του Σινάν πασά, στους Οθωμανούς, συνθηκολόγησαν και αυτοί με τους Οθωμανούς. Η συμφωνία πρόβλεπε τα χωριά της περιοχής να τύχουν «...ελευθέρας δημοτικής διοικήσεως και αυτονομίας, εις ουδεμίαν υπαγόμενα επαρχιακήν αρχήν...», και σε αντιστάθμισμα ένας αριθμός κατοίκων της περιοχής, για λίγες εβδομάδες, να περιποιούνται τα άλογα του σουλτάνου στα ιπποστάσιά του, να είναι «**βοϊνάκηδες**» ή «**βοϊνικήδες**», δηλαδή ιπποκόμοι.

Στα «**Ζαγοριακά**» του, στα 1870, ο Ιωάννης Λαμπρίδης γράφει, πως στο «**κοινόν όνομα Ζαγόριον**» περιλαμβανόταν και τα «**παρά τη λίμνη των Ιωαννίνων**» χωριά **Στρούνι** (Αμφιδέα), **Πέραμα**, **Βάνιστα** (Κρύα), **Περίλεφτη** (Περίβλεπτος), **Μπράγια** (Κρανούλα), **Κοντοδόβρα** (;) και **Πετσάλη** (Πετσάλιον), καθώς επίσης και τα χωριά «**πέραν του Διποτάμου**», δηλαδή τα **Μογκλιούς** (Καρυαί), **Μηλιωτάδες**, **Λιάπη** (Ιτέα), **Πέτρα** και **Δεμάτι** (Δεμάτιον).

Αλλού, στα «**Ζαγοριακά**» του στα 1889, σημειώνει, πως μέχρι το 17ο αιώνα το «**κεντρικόν διαμέρισμα**» του Ζαγοριού αναπτυσσόταν «**...μέχρι των Β.Α ακτών της λίμνης Ιωαννίνων και της καταβόδρας**

αυτής Βοϊνίκοβα...». Από τους οικισμούς αυτούς, που διατηρούνται και σήμερα, στο Ζαγόρι, τότε, ανήκαν και οι οικισμοί **Βάρβεση** (Άγιοι Απόστολοι), **Στρούνη** (Αμφιδέα), **Βάνιστα** (Κρύα), **Περίληφτη** (Περίβλεπτος), **Μπράια** (Κρανούλα), **Μογγλιούς** (Καρυαί), **Γκοβριτσά** (Κρυόβρυση), **Μηλιωτάδες**, που την περίοδο 1680-1735 αποσπάστηκαν από το Ζαγόρι και, σύμφωνα με τον Ιωάννη Λαμπρίδη, προσαρτήθηκαν στο «**τμήμα Κουρέντων**» τα πέντε πρώτα, και στο «**τμήμα Μαλακασίου**» τα υπόλοιπα τρία. Ακόμη τα «**Άνω Σουδενά**» και «**το τρίτον του Βραδέτου**», επίσης αποσπάστηκαν, στα 1714, από το Ζαγόρι. Προσαρτήθηκαν στην «**υποδιοίκησιν Κονίτσης**», από την οποία αποσπάστηκαν στα 1789 και προσαρτήθηκαν ξανά στο Ζαγόρι. Υπογραμμίζει, μάλιστα, πως ενώ στο Ζαγόρι συμπεριλαμβανόταν για κάποιο διάστημα και η **Γκοβριτσά** (Κρυόβρυση), ουδέποτε ανήκαν στο Ζαγόρι τα χωριά **Πέτρα**, **Λιάπου** (Ιτέα) και **Δεμάτη** (Δεμάτιον), τα οποία ωστόσο αναφέρει, όπως και τα **Πετσάλη** (Πετσάλιον) και **Κοντοδόβρα** (;), ότι ανήκαν για κάποιο διάστημα στο Ζαγόρι στα «**Ζαγορικά**» του στα 1870, όπως προαναφέρθηκε.

Στο «**δυτικόν διαμέρισμα**», με έδρα το **Πάπιγκον**, υπήρχε «**ιδία πολιτική και δικαστική αρχή**», ενώ στο «**ανατολικόν διαμέρισμα**» οι κάτοικοι των χωριών του διατήρησαν την ανεξαρτησία τους, όπως επίσης οι κάτοικοι των υπόλοιπων χωριών της περιοχής του βορείου τμήματος του **Μαλακασίου**, ως τα 1478. Επειδή «**...ηδυνάτουν να διατρέφωσι τα ζώα αυτών εν τοις ὄρεσιν εν καιρώ χειμώνος...**», τότε, «**...αυθορμήτως υπετάγησαν και ούτοι εις την βασιλομήτορα, τυχόντες ου μόνον της προστασίας αυτής, αλλά και αυτονομίας και αυτοδιοικήσεως...**», παραδόθηκαν δηλαδή στους Οθωμανούς και ήταν υπό την προστασία της βαλιδέ σουλτάννας, της μητέρας του σουλτάνου.

Τα χωριά του ανατολικού και του δυτικού διαμερίσματος του Ζαγοριού, για να αντιμετωπίσουν τις πιέσεις, τα δεινοπαθήματα και τις αυθαιρεσίες των δυναστών και άλλων επιδρομέων «**...προσαρτήθησαν βαθμηδόν (1681-1684) δια της επιρροής και ισχύος προϊσταμένων του κυρίως Ζαγορίου παρά τοις εν τη βασιλευούση μεγιστάσιν εις το κυρίως Ζαγόριον...**». Έκτοτε από τότε «**...συναποτέλεσαν μετ' αυτού μίαν και μόνην ομοσπονδίαν μέχρι του 1868...**» για την οποία θα αναφερθούμε διεξοδικά παρακάτω.

Τα προνόμια του Ζαγοριού

Όπως προειπώθηκε, τα προνόμια του Ζαγοριού ήταν η βάση, στην οποία αναπτύχθηκε η ομόσπονδη οργάνωση των κοινοτήτων της περιοχής στα χρόνια της οθωμανικής κατάκτησης.

Όχι αβασάνιστα, για τα προνόμια των Ζαγορισίων, ο Ιωάννης Ν. Νικολαΐδης σημειώνει με έμφαση, πως «...δημιούργησαν προϋποθέσεις για μια αυτόνομη, όσο επέτρεπαν οι περιστάσεις, παρουσία και ανέλιξη του Ζαγοριού μέσα στα πλαίσια του Οθωμανικού κράτους. Γι' αυτό οι Ζαγορίσιοι με πάθος πάντοτε υπεράσπισαν τα προνόμιά τους...», ενώ ήδη ο Ιωάννης Λαμπρίδης για τα «πολιτικά εκείνα δικαιώματα» των κατοίκων του Ζαγοριού, υπογραμμίζει χαρακτηριστικά, πως σ' αυτά «...ομολογουμένως το Ζαγόριον οφείλει την υπεροχήν αυτού παντός της Ηπείρου τμήματος...».

Τα «προνόμια και τας καθιερωμένας του Ζαγορίου διατυπώσεις» μας διασώζει, κωδικοποιημένα, όχι από επίσημες γραπτές μαρτυρίες, αλλά, κυρίως, ως δικά του συμπεράσματα, σταχυολογημένα από τις παραδόσεις της εποχής του ο Ιωάννης Λαμπρίδης.

Ο ίδιος μας πληροφορεί, πως τα επίσημα έγγραφα, με τα οποία κατοχυρώνονταν τα προνόμια του Ζαγοριού έγιναν «παρανάλωμα πυρός», στις 25 Αυγούστου στα 1820, όταν κάηκε το σπίτι του Αλέξη Νούτσου, ο οποίος ήταν τότε «γενικός προεστώς» του Ζαγοριού, στα Ιωάννινα, αφού εκεί ήταν φυλαγμένα. Υποστηρίζει, επίσης, ότι τα επίσημα έγγραφα, που διασώθηκαν μετά το θάνατο και την πτώση του Αλή πασά δεν είναι ακριβή, με αποτέλεσμα να μην είναι, οριστικά και αμετάκλητα, γνωστά τα προνόμια και τα δικαιώματα των Ζαγορισίων. Προσθέτει, ωστόσο, με βεβαιότητα, πως ίσχυαν απαραίτητα τρία προνόμια για ολόκληρη την περιοχή:

- Η αυστηρή απαγόρευση της εισόδου Οθωμανού στο Ζαγόρι.
- Η απαλλαγή της διεξαγωγής υποθέσεων αντιδικίας των κατοίκων του ενώπιον οθωμανικού δικαστηρίου.
- Η ελεύθερη τέλεση των θρησκευτικών τελετών, μάλιστα με τις κωδωνοκρουσίες των εκκλησιών και μοναστηριών να επιτρέπονται.

Ας σημειωθεί, πως ως επίσημα έγγραφα ο Ιωάννης Λαμπρίδης θεωρεί τα «χάτια», λέξη που ερμηνεύει, ως «αυτόγραφες αυτοκρατορικές

διαταγές», τα «φιρμάνια», δηλαδή τα σουλτανικά διατάγματα και τα «μπουγιουρουλντιά», που ο ίδιος εξηγεί «κατά χώρας διαταγές».

Στη συνέχεια παραθέτει αναλυτικά τα προνόμια, σύμφωνα με τα οποία:

- Διασφαλιζόταν στο Ζαγόρι «αυτονομία και αυτοδιοικήσεις», διότι οι κάτοικοί του υπήρξαν αφοσιωμένοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, προς την οποία οι Ζαγορίσιοι επέδειξαν πνεύμα συνεργασίας.

- Οι Ζαγορίσιοι είχαν το δικαίωμα ελεύθερα και ανεμπόδιστα να ασκούν τις θρησκευτικές τους τελετές, να κρούουν τις καμπάνες των εκκλησιών και των μοναστηριών, καθώς επίσης να ανακαινίζουν τους λατρευτικούς τους χώρους, χωρίς τις απαιτούμενες, τότε, διατυπώσεις.

- Οι, κάθε φορά, διοικητές, ιεροδικαστές και αρχιερείς, δηλαδή οι τοπικές αρχές, που είχαν έδρα τους τα Ιωάννινα, όφειλαν να σέβονται και να προστατεύουν τα προνόμια και τα δικαιώματα των Ζαγορισίων. Ακόμη όφειλαν, όπως και οποιαδήποτε άλλη αρχή, όταν λάμβαναν αποφάσεις, οι οποίες αφορούσαν στους κατοίκους του Ζαγοριού και στην περιοχή, να τις ανακοινώνουν στον επικεφαλής του Ζαγοριού.

- Απαγορευόταν η μετάβαση στο Ζαγόρι υπαλλήλων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ή απεσταλμένων της κυβέρνησης, με εξαίρεση την περίπτωση κατά την οποία έπρεπε να γίνει αυτοψία φονευθέντος. Τότε, ο «κατής», δηλαδή ο μουσουλμάνος ιεροδικαστής, είχε το δικαίωμα να αποστείλει επί τόπου στο Ζαγόρι, τον αρμόδιο υπάλληλο, το «μουχζούρη» ή «ναϊπη», για αυτοψία.

- Ο αρχιερέας, ο μητροπολίτης Ιωαννίνων, δεν επιτρεπόταν, είτε περιοδεύοντας στην περιοχή, είτε στην έδρα του στα Ιωάννινα, να εισπράττει επί πλέον από «τα καθιερωμένα», ούτε από τους κάτοικους του Ζαγοριού, ούτε από τα μοναστήρια της περιοχής. Επίσης, δεν είχε το δικαίωμα να επεμβαίνει στις διαφορές ανάμεσα στους χριστιανούς της περιοχής, ούτε να παρεμβαίνει σε περίπτωση θανάτου Ζαγορισίου, είτε στο Ζαγόρι, είτε στα Ιωάννινα, έστω και αν επρόκειτο για ύποπτο θάνατο, χωρίς τη συγκατάθεση του επικεφαλής των Ζαγορισίων.

- Ο επικεφαλής του Ζαγοριού, που ονομάζονταν «γενικός προεστώς», «Ζαγόρ Βεκυλή», «Ζαγόρ Βεκίλης», «κοινός βεκύλης», «βεκύλης του Ζαγοριού», - όπου «βεκίλης» ή «βεκύλης», «πληρεξούσιος, αντιπρόσωπος», από το τούρκικο vekil - «Ζαγόρ κοτσαμπάσης», ή «Ζαγόρ κοτσά-

μπασιν» («κοτσαμπάσης» ή «κοτζαμπάσης» «προεστώς, προύχοντας, δημογέροντας» από το τούρκικο kocabaci), «...τη συναινέσει πάντων και κατά πάσαν εξαμηνίαν...», ενώ όταν ο λαός δυσανασχετούσε προφανώς για τον τρόπο άσκησης της εξουσίας του και της διαχείρισης των κοινών, αποβαλλόταν από το αξίωμά του. Ο «γενικός προεστώς» διέμενε στα Ιωάννινα. Μαζί με τους άλλους πρόκριτους του Ζαγοριού, οι οποίοι, επίσης, διέμεναν στα Ιωάννινα, δικάζε «...ελευθέρως πάσαν διαφοράν και υπόθεσιν (Μασλάτ) του Ζαγοριού γενικήν τε και μερικήν επί τη βάσει των αρχαίων της αυτοκρατορίας προς αυτό συμβάσεων (Σουρούτια) και των υποδεδειγμένων διατυπώσεων...». Ακόμη είχε το δικαίωμα να εκδίδει αποφάσεις, για διάφορες υποθέσεις, που αφορούσαν «εις την διοίκησιν και εις την επιστάσιαν του Ζαγοριού». Οι αποφάσεις έφεραν την υπογραφήν του και τις εκτελούσαν κλητήρες - τους οποίους ο Ιωάννης Λαμπρίδης ονομάζει και «παλληκάρια» - ενώ είχε τη δυνατότητα να τιμωρήσει όσους εναντιονόταν στις αποφάσεις του.

Τα προνόμια του Ζαγοριού αναγνώρισε, πρώτος, με «χάτι» του ο σουλτάνος Μουράτ Β', ενώ οι Ζαγορίσιοι μεριμνούσαν, ώστε, όταν άλλαζε η τάξη πραγμάτων στην Κωνσταντινούπολη και αναλάμβανε εξουσία νέος σουλτάνος, να εκδίδεται νέο «χάτι», «δι' ου επεκυρούντο αι προνομίαι του Ζαγοριού», καθώς επίσης και «φιρμάνια», με τα οποία αναγνωριζόταν τα δικαιώματα και αιρόταν διατάξεις βλαπτικές «του πιστού Ζαγοριού». Όχι λίγες φορές, μάλιστα, κατόρθωναν να επεκτείνουν τα δικαιώματά τους.

Σημαντικό ρόλο, ώστε τα προνόμια του Ζαγοριού να διατηρούνται και να ανανεώνονται, έπαιξε η «...πιστή και πρόθυμος των εις Κωνσταντινούπολιν προς θεραπείαν του αυτοκρατορικού στρατού αποστελλομένων εκ Ζαγοριού υπηρεσία...», καθώς επίσης «...η ισχύς των εκεί υπαλλήλων και εμπορευομένων Ζαγορισίων...».

Η στάση τους αυτή υπαγορευόταν και από το γεγονός, πως, συχνά, οι τοπικές οθωμανικές αρχές των Ιωαννίνων, από κακοβουλία και φθόνο, κατά τον Ιωάννη Λαμπρίδη, δεν εφάρμοζαν τις αυτοκρατορικές διαταγές, δεν τηρούσαν με τον απαιτούμενο σεβασμό τα προνόμια των Ζαγορισίων.

Μάλιστα οι «γενικοί προεστώτες», κατά καιρούς, «...ου μόνον εμόχθουν και επάλαιον κατά της μοχθηρίας διοικητών ενταύθα, αλλά και εις

την βασιλεύουσαν, και την ιδίαν αυτών ζωήν εις κίνδυνον εκτιθέμενοι, προς σωφρονισμόν εκείνων μετέβαινον...». Με μαχητικό πνεύμα προχωρούσαν και σε συγκεκριμένες ενέργειες, όπως «ψάθας ενώπιον των Σουλτάνων καίοντες», ώστε να επιστήσουν την προσοχή του για τις παραβιάσεις «...των συνθηκών και των συμβάσεων του πιστού Ζαγορίου...».

Μεταξύ των άλλων, είχαν κατοχυρώσει οι Ζαγορίσιοι, ο εκάστοτε Οθωμανός διοικητής που έδρευε στα Ιωάννινα, να εκδίδει «μπουγιουρουλντί», με το οποίο αναγνώριζε τα πολιτικά τους δικαιώματα, όπως και οι προκάτοχοί του, με ανάλογα επίσημα έγγραφα. Ακόμη είχε την υποχρέωση να ενημερώνει υπεύθυνα, για το «μπουγιουρουλντί» του, και τις άλλες τοπικές αρχές, τον «κατή» και τους Οθωμανούς πρόκριτους.

Τα προνόμια του Ζαγορίου διατηρήθηκαν ως τα 1868, εποχή, που και στην Ήπειρο καθυστερημένα, εφαρμόστηκε η μεγάλη μεταρρύθμιση του διοικητικού συστήματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γνωστή ως «νόμος των βιλαετίων», που ανακοινώθηκε στα 1864.

Τα «σουρούτια» του Ζαγορίου

Όπως προειπώθηκε, ο «γενικός προεστώς» του Ζαγορίου, και «οι συν αυτώ πρόκριτοι», ανάμεσα στα άλλα, έλυναν τις διαφορές και τις αντιδικίες, που πρόκυπταν ανάμεσα στους συντοπίτες τους, με βάση τα «σουρούτια».

Τη λέξη «σουρούτια» ο Ιωάννης Λαμπρίδης την εξηγεί απλά «συμβάσεις», και θεωρεί κοντολογίς, ότι είναι «...αι καθιερωμένα και υπό της εξουσίας αναγνωριζόμενα διατυπώσεις...».

Ο Περικλής Βιζουκίδης υποστηρίζει, πως «σουρούτια» ήταν ο εξελητισμένος «...πληθυντικός του αραβικού πληθυντικού «σουρούτ» της λέξεως σαρτ και σημαίνει κυρίως «όροι (συνθηκών)». Προσθέτει επίσης, πως η αρχική αυτή σημασία υποδηλώνει τις μονομερείς κατά τόπους συνθηκολογήσεις, μπροστά στην επερχόμενη κατακτητική βία των Οθωμανών και υπογραμμίζει, ότι «...Οι όροι ούτοι των συνθηκών έλαβον μετά την υποταγήν την μορφήν προνομιακών παραχωρήσεων...».

Τα «σουρούτια» ή και «δέσμια», όπως λόγιοι τα ονόμασαν, ανανεωνόταν και εμπλουτιζόταν με διάφορα επιμέρους «νιζάμια», δηλαδή

«**Δεσπίσματα**», ενώ είναι αξιοσημείωτο, πως αναφέρονται και ως «**η νόμι του βιλαετίου μας Ζαγορίου**», καθώς έτσι είναι οπισθογραφημένο έγγραφο, στο οποίο αναφέρονται «**σουρούτια**», που μας διασώζει ο Περικλής Βιζουκίδης.

Πρόκειται ουσιαστικά για το κωδικοποιημένο γραπτό, εθιμικό δίκαιο, που πιθανότατα ίσχυε εκείνες τις εποχές στο Ζαγόρι.

Τα «**σουρούτια**» ανασυντάχτηκαν, σύμφωνα με έγγραφο, που διασώζει ο Ιωάννης Λαμπρίδης και ο Περικλής Βιζουκίδης, στις 7 Μαρτίου στα 1828. Τότε συνήλθε στα Ιωάννινα το «**Κοινόν των Ζαγορισίων**», που στη συνέλευσή του αποφασίστηκε η «**Κατάστροφισ των έκπαλαι Σιουρουτίων του Βιλαετίου Νεχαγιέ Ζαγορίου**», σύμφωνα με το έγγραφο, που διασώζει ο Ι. Λαμπρίδης, ή η «**Κατάστροφισ των έκπαλαι σιουρουτίων του βηλαετίου (νεχαγιές) Ζαγορίου**», όπως αναφέρεται στο έγγραφο, που διασώζει ο Περικλής Βιζουκίδης.

Στο έγγραφο αυτό, στα δεκατρία άρθρα του, συμπυκνώνονται κοινές διαπιστώσεις εμπειριών ανθρώπινων σχέσεων, που λειτουργούσαν ως κοινής αποδοχής κώδικας κοινωνικής και ηθικής συμπεριφοράς των πολιτών του Ζαγοριού, με την ισχύ νόμου. Οι διατάξεις του ρύθμιζαν την οικογενειακή και κοινωνική ζωή των Ζαγορισίων, θέματα που αφορούσαν στη φορολογία, στην ιδιοκτησία, στις κληρονομίες, στις προικοδοσίες κ.ά.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα δύο τελευταία άρθρα, στα οποία, μεταξύ άλλων, προβλεπόταν, πως «...την θεώρησιν και κυβέρνησιν των κοινών του Ζαγορίου υποθέσεων, βασιλικών, αυθεντικών και τοπικών...», αναλάμβανε άνθρωπος, εκλεγμένος κάθε εξάμηνο «...από όλων των χωρίων Ναχαέ Ζαγορίου τους τιμιωτέρους, και φρονιμωτέρους με κοινήν ευχαρίστησιν...».

Προβλεπόταν, ακόμη, ο υπεύθυνος για τις κοινές του Ζαγοριού υποθέσεις «**κοινός δεκύλης**» όπως και οι «**βεκύλιδες**» κάθε χωριού «...μαζή με τους τιμιωτέρους, και καλλιτέρους νοικοκυραίους, τους φρονιμωτέρους, θέλουν θεωρεί και συμβιβάζει τας διαφορομένας υποθέσεις...», με βάση τα «**σουρούτια**» ή «**θέσμια**».

Τα συγκεκριμένα «**σουρούτια**» υπέγραψε και επικύρωσε ο μέγας βεζύρης Μεχμέτ Ρεσήτ πασάς «**τη αιτήσει των τότε προυχόντων και προεστώτων του Ζαγορίου**».

Τα «σουρούτια», τμήμα του ηθικού και ιδεολογικού εποικοδομήματος της Ζαγορίσιας κοινωνίας, έθεσαν τη σφραγίδα τους στις εξελίξεις στην περιοχή, ενώ ενθάρρυναν ιδιαίτερα, μεταξύ άλλων, την αλληλεγγύη και την αλληλοβοήθεια προς τις φτωχές και αδύναμες οικογένειες της κοινότητας των Ζαγορισίων, της οποίας αποτελούσαν ισχυρό συνδετικό κρίκο.

Το «Βιλαέτ Ζαγκόρ» ή «Κοινόν των Ζαγορισίων» ή «Κοινόν του Ζαγορίου» ή «Επιστασία του Ζαγορίου»

Τα «προνόμια» και τα «σουρούτια», ή «τα κανόνια και τα σουρούτια», επέτρεψαν στο Ζαγόρι και τους κατοίκους του, να έχουν «αυτονομία, αυτοδιοίκησιν και πλήρη ατέλειαν». Μέσα στο διάβα του χρόνου διαμορφώθηκε μια ομόσπονδη αυτοδιοικητική οργάνωση, η οποία, γενικά, υπεράσπισε τα συμφέροντα της κοινότητας και την πολιτική των κατοίκων συνέβαλε στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη του «βιλαετίου του Ζαγοριού».

Η ομόσπονδη αυτή οργάνωση ονομαζόταν «Βιλαέτ Ζαγκόρ», «Κοινόν των Ζαγορισίων», «Κοινόν του Ζαγορίου» ή «Επιστασία του Ζαγορίου» Μνημονεύεται, ακόμη και ως «Κοινή συνέλευση του Ζαγορίου», «Ζαγορίσια πολιτεία» και «Κοινόν των Ζαγορίων».

Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος αναφέρει ως μία από τις πολλές ομοσπονδίες των κοινοτήτων της Ηπείρου εκείνη στην «...επαρχίαν Ζαγορίου, ήτις συνέκειτο εκ τεσσαράκοντα ελληνικών χωρίων...». Προσθέτει, επίσης, πως «...Των χωρίων τούτων πρωτεύον ήτο το Καπέσσοβον, εν τω οποίω διέτριβε και ο προεστώς αυτών, ή δημογέρων...».

Ο Παναγιώτης Αραβαντινός μας ενημερώνει, πως στα χρόνια του, σε όλες τις 46 κοινότητες του Ζαγορίου «...Δημογεροντικώς διενεργούνται τα κατ' ιδίαν χρειώδη εκάστης κοινότητος...», ενώ «...άπασαι δε αι 46 κοινότητες της χώρας ταύτης διευδύνονται υπό γενικής τινός δημογεροντίας, ιδρυμένης εις Ιωάννινα...».

Τη «δημογεροντική αρχή», κατά τον Παναγιώτη Αραβαντινό, συγκροτούσαν, ένας διευθυντής, ο «βεκύλης», ο οποίος «διακατείχε» τη θέση αυτή για ένα ή δύο εξάμηνα, καθώς επίσης και ευυπόληπτα μέλη, που εκπροσωπούσαν τα χωριά και τις κώμες της περιοχής, αλλά

«ενοικούσαν ή διαβιούσαν» στα Ιωάννινα.

Η «γενική δημογεροντία», η αρχή της ομόσπονδης οργάνωσης των κοινοτήτων του Ζαγορίου είχε ισχυρή δικαιοδοσία, λιγότερο ή περισσότερο, για τα μέλη όλων ανεξαιρέτα των ξεχωριστών κοινοτήτων της περιοχής.

Βασική αρμοδιότητά της, πάντα σύμφωνα με τον Παναγιώτη Αραβαντινό, ήταν να «...διευθετεί τας σχέσεις και τας διαφοράς των γειτνιαζουσών κοινοτήτων και τα του ατόμου προς άτομον...», ενώ η επίλυση των διαφορών, που πρόκυπταν, γινόταν «...επί τη βάσει διατυπώσεων πολιτικού δικαίου, όπερ πηγάζον εξ αρχαίων συνηθειών καθιερώθη και ισχύει των του Ζαγορίου κοινοτήτων...», δηλαδή με βάση τα «σουρούτια».

Σημειώνει, επίσης, πως το «κοινόν της περιοχής», μέχρι τα 1851, μίσθωνε 100 περίπου χριστιανούς της Λάκας Σουλίου, οι οποίοι με την αρχηγία χριστιανού, οπλαρχηγού αναλάμβαναν τη φύλαξη και την περιφρούρηση της περιοχής, από τις ληστρικές επιδρομές, ενώ στις μέρες του ήδη «...ο γενικός, της Ηπείρου οδοφύλαξ διορίζει σώμα στρατιωτών Αλβανών επί προφυλάξει της χώρας ταύτης...».

Αξιοπρόσεκτες πληροφορίες, για το ομοσπονδιακό αυτοδιοικητικό σύστημα του Ζαγορίου μας διασώζει ο Ιωάννης Λαμπρίδης, ο οποίος επισημαίνει, ότι οι «...46 κώμαι του Ζαγορίου εσχημάτιζον εν τω μέσω της Ηπείρου εντελές αριστοδημοκρατικόν πολίτευμα...». Αλλού, επίσης, σημειώνει, πως «...Το Ζαγόριον εκ 47 χωρίων μέχρι του 1861-1862 συγκείμενον απετέλει είδος ομοσπονδίας ής πρόεδρος μεν ην ο γενικός αυτού προεστώς... Μέλη δ' αυτής οι εν Ιωαννίνοις παρεπιδημούντες πρόκριτοι του Ζαγορίου...».

Σύμφωνα με τον Ιωάννη Λαμπρίδη δύο «προεστώτες» («βεκύλιδες») από κάθε χωριό ή κώμη του Ζαγορίου, αρχικά δύο φορές το χρόνο και στα χρόνια του μια φορά, ανήμερα της εορτής του αγίου Γεωργίου, συγκεντρωνόταν στα Ιωάννινα «...ίνα συζητήσωσι τας κοινάς, του Ζαγορίου, υποθέσεις, εξελέγξωσι τους λογαριασμούς του Προεστώτος και εκλέξωσι τον νέον Προεστώτα...».

Ο «γενικός προεστώς», ο «βεκύλης», ο οποίος εκλεγόταν «δια πλειονοψηφίας υπό των προεστώτων», είχε, κατά τον Ιωάννη Λαμπρίδη, τα εξής καθήκοντα:

- Αντιπροσώπευε την κοινότητα του Ζαγοριού στην ανώτατη αρχή των Ιωαννίνων
 - Επαγρυπνούσε, σε συνεργασία με τους προύχοντες, για την τήρηση των προνομίων του Ζαγοριού.
 - Για κατεπείγουσες ανάγκες αντιμετώπισης τοπικών προβλημάτων, συσκεπτόταν και ερχόταν σε συνεννόηση με τους τοπικούς προύχοντες των ξεχωριστών κοινοτήτων όλων των χωριών του Ζαγοριού.
 - Σε συνεργασία με τις οθωμανικές αρχές κατένειμε τους διάφορους φόρους, τους οποίους εισέπραττε και παρέδιδε σ' αυτές
 - Με τη συνδρομή των άλλων μελών της ομοσπονδίας, τους προύχοντες ή προεστώτες των διαφόρων χωριών και κωμών, δίκαιζε, με βάση τις καθιερωμένες διατυπώσεις, τις διαφορές ανάμεσα στους κατοίκους, μεριμνώντας «...περί της ησυχίας και της προόδου του τόπου...». Ακόμη φρόντιζε να διαμοιράζει σε κάθε χωριό ή κώμη της περιοχής τις υποχρεώσεις, που επέβαλε η οθωμανική διοίκηση
 - Υπέβαλε, στις εκτελεστικές οθωμανικές αρχές, τους κάτοικους, οι οποίοι ευδυνόταν για πλημμελήματα.
 - Μετά από συνεννόηση με τους προύχοντες των χωριών, προχωρούσε σε δανεισμό και δαπάνες για την κάλυψη αναγκών της κοινότητας του Ζαγοριού.
 - Με βάση συμβάσεις και με δαπάνη, που προγραμματίζε το «**Κοινόν των Ζαγορισίων**», προσλάμβανε χριστιανό οπλαρχηγό «...προς πρόληψιν αταξιών και δεινοπαθειμάτων καθόλου του Ζαγοριού...». Αυτός συγκροτούσε σώμα 100 ανδρών, για την περίοδο του καλοκαιριού, και 160 για το χειμώνα ή 150 ανδρών μετά το 1824, οι οποίοι, συνήθως, προερχόταν από τη Λάκα Σουλίου. Πρόκειται για τα «**ίδια χριστιανικά τάγματα**», τα οποία, «...την ασφάλειαν των οδών του Ζαγοριού και ως στενοπόρων αυτού την φρούρησιν ανελάμβανον υπό ανδρείους και τιμίους αρματωλούς...».
- Την αρμοδιότητα αυτή ο «γενικώς προεστώς» τη διατήρησε ως τα 1846, οπότε πλέον ο διορισμός γινόταν από το γενικό οδοφύλακα της Ηπείρου, ενώ με τους μισθούς του σώματος επιβαρυνόταν, ως τα 1868, το «**Κοινόν των Ζαγορισίων**».

Αλλού ο Ιωάννης Λαμπρίδης μας ενημερώνει, πως το Ζαγόρι διατηρούσε «οδοφύλακα (ντερβέν αγα)», για να προφυλάσσεται από τις καταδρομές. Ως τα χρόνια του Αλή πασά οι οδοφύλακες άλλοτε ήταν χριστιανοί, άλλοτε Οθωμανοί. Έκτοτε και μέχρι τα 1850 εκλεγόταν συνήθως «χριστιανοί δερβεναγάδες», αργότερα, όμως, Οθωμανοί πάλι.

Ο «γενικός προεστώς», ο «κοινός βεκύλης», σύμφωνα με έγγραφο της εποχής, που μας διασώζει ο Δημήτριος Σάρρος είχε «...εις χρέος απαραίτητον να φυλάξῃ ακριβώς τα κανόνια και Σουρούτια του βηλαετίου μας με όλην την προθυμίαν και υπεράσπισιν και να τρέχῃ αόκνως δια κάθε υπόθεσιν κοινήν τε και μερικήν της πατρίδος μας προστατεύων πάντοτε τα δίκαια και ωφέλιμα όλαις δυνάμεσι, καθώς και όλας τας εγγράφους αποφάσεις του βηλαετίου...». Για το σκοπό αυτό έπρεπε, μεταξύ άλλων, «...Ο βεκύλης επί παρουσία της Συνελεύσεως να ορκίζεται εις το άγιον Ευαγγέλιον δια να φυλάξῃ τα συμφωνημένα απαρασαλεύτως και να μη δωροδοκῆται δια καμμίαν υπόθεσιν μερικήν οπού ήθελε θεωρήσει μήτε εις άλλον κανέναν να παραβλέψῃ την δωροδοκίαν, και αν αποδειχθεί ότι εδωροδοκῆθη να ατιμάζεται από το κοινόν...».

Ο «γενικός προεστώς», όπως μας πληροφορεί ο Ιωάννης Λαμπρίδης, αρχικά διαβιούσε το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στο Ζαγόρι, όπου και εκτελούσε τα καθήκοντά του. Έδρα ήταν η ιδιαίτερή του πατρίδα, ενώ στην οικία του «...συνήρχοντο οι πρόκριτοι του Ζαγορίου και συνεσκέπτοντο περί των συμφερόντων αυτού, εξεδικάζοντο υπό του προεστώτος και των συμπαρέδρων αυτού αι κοινωνικαί διαφοραί και αι των ιδιωτών, και εγίνοντο αι περί διατηρήσεως και στερεώσεως των προνομίων συζητήσεις...».

Στα Ιωάννινα ερχόταν για να παραδώσει τους φόρους, που συγκέντρωνε και να συζητήσῃ τις υποχρεώσεις της ομοσπονδίας προς την οθωμανική κυβέρνηση.

Αργότερα, από τα μέσα των αρχών του 17 ου αιώνα εγκαθίσταται μόνιμα στα Ιωάννινα, ώστε να αντιμετωπίζει τις προσπάθειες των κυρίαρχων Οθωμανών, να υποβαθμίσουν ή να καταργήσουν τα προνόμια του Ζαγοριού.

Έδρα της ομοσπονδίας και του γενικού προεστώτα, στα Ιωάννινα, ήταν η οικία του. Μετά την πτώση του Αλή πασά νοικιαζόταν οικημα, το οποίο ονομαζόταν «επιστασία». Στην «επιστασία» κατοικού-

σε ο γραμματέας αρχικά, και κατόπιν και ο ταμίας της ομοσπονδίας. Αλλού ο Ιωάννης Λαμπρίδης σημειώνει, πως η «επιστασία» του Ζαγοριού ήταν «...Οικία, εν η διέμενον ο γενικός προεστώς μετα του γραμματέως και εγίνοντο αι συνελεύσεις...».

Ο «γενικός προεστώς» και ο γραμματέας της ομοσπονδίας μισθοδοτούνταν, ενώ από τον Ιωάννη Λαμπρίδη μνημονεύονται οι εξής, γνωστοί σ' αυτόν, «γενικοί προεστώτες»: Μ. Μίσιος (Μονοδενδρίτης), Νούτσος Κοντοδήμος (Βραδετινός), γνωστός και σα «φύτρος, πανταχού παρών», περιώνυμος για τις πλούσιες δραστηριότητές του, για τις οποίες «η Μούσα εν Ζαγορίω» ψάλλει: «...το φλάμπουρο του Ζαγοριού, φανάρι των Γιαννίνων -οπ' έφεγγε'ς στα Γιάννινα και λάμπει'ς το Ζαγόρι...», Βασ. Ράδος (Τσεπελοβίτης), Νούτσος Καραμεσίνης και Αλεξ. Νούτσος (Καπεσοβίτες), Κων. Μαρίνος (Καπεσοβίτης), Μανθ. Οικονόμου και Χριστ. Οικονόμου (Κουκκουλιώτες), Χριστοδ. Μαρίνος (Καπεσοβίτης), Θεόδ. Μπαζάκας (Μεσαίος Μαχαλάς Βίτσας), Ευστ. Ρέσσος, Κ. Ρέσσος, Γ. Ρέσσος, Πασχ. Γάτσιος (Τσεπελοβίτες), Κ. Τσιαλέκας (Βραδετινός), Αθ. Στούπης (Κάτω Σουδενιώτης), Παντ. Σακελλαρίου (Μονοδενδρίτης), Αν. Μπακόλας (Μανασσίτης), Χρ. Παρλαπάς, Ιωαν.Μοράρος, Ξεν. Μοράρος (Λιασκοβετσινοί), Ι. Μπούρος (Δολιανίτης), Γ. Μπρουζάκης (Καπεσοβίτης), Εμ. Σιόλος, Εμ. Οικονομόπουλος Δημ. Οικονομόπουλος (Καλωτινοί), Γ. Ντόκος (Κάτω Μαχαλάς Βίτσας).

Σε πολλούς «γενικούς προεστώτας», κατά τον Ιωάννη Λαμπρίδη, οφείλεται «ευγνωμοσύνη αΐδιος», διότι «...υπέστησαν πλείστας κινδύνους χάριν της διατηρήσεως των προνομίων...», ενώ «...οι μεγάλοι αυτοί πολίται ανεκούφισαν την αθλιότητα των ομογενών των, επετάχυνον την πνευματικήν παλλιγενεσίαν των δι' έργων και διαλόγων, αρίστων ούτω και τιμιωτάτων ποιησάμενοι χρήσιν της υψηλής θέσεών των. Η μεσολάβησις των έσωσε πολλούς από του ξίφους και της αγχόνης, εις δε τας θύρας των συνωστίζοντο αείποτε οι λυπούμενοι και οι ενδεείς...». Συμπληρώνει, επίσης, αλλού, πως «...Άνευ των πόνων και της αυταπαρνησίας των προεστώτων εκείνων τα πολιτικά ημών δικαιώματα κατά τας αντίξοους εκείνας εποχάς ήθελαν καταπατηθεί, πάσα δε

πρόοδος και προαγωγή της πατρίδος ημών θα ανεχαιτίζετο...».

Η ομοσπονδιακή οργάνωση και λειτουργία των κοινοτήτων του Ζαγοριού, με βάση τα «προνόμια» και τα «σουρούτια», έχει αξιολογηθεί από λόγιους, ιστοριογράφους και μελετητές της, παλαιότερους και νεώτερους, ως θετική:

Σ' αυτά «...οφείλει κατά μέγα μέρος το Ζαγόριον και την υπεροχήν του, εφ' όλων των άλλων τμημάτων της Ηπείρου...», παρατηρεί ο Ιωάννης Λαμπρίδης.

Η «...περιφέρεια του Ζαγορίου... περιλαμβάνουσα τεσσαράκοντα και εξ μάλλον ή ήττον ακμάζοντα χωρία... εκέκτητο παλαιόθεν συνταγματικήν τινά αυτοδιοίκησιν και αυτονομίαν φέρουσαν κατά τα φαινόμενα μεν δημοκρατικόν κατ' ουσίαν αριστοκρατικόν χαρακτήρα...» επισημαίνει ο Περικλής Βιζουκίδης, ενώ σημειώνει, πως δικαίως το Ζαγόρι χαρακτηρίζεται «...υπό των Εσπερίων ως έν των μάλιστα προηγμένων και πεπολιτισμένων τμημάτων της Ηπείρου...».

Η αυτόνομος κοινοτική ομοσπονδία του Ζαγοριού περιελάμβανε «...46 χωρία (ενίοτε δε και περισσότερα) Ζαγόρι ή Κοινόν των Ζαγορίων ή βιλαέτι του Ζαγορίου συνήθως καλουμένην, φέρουσα χαρακτήρα φαινομενικώς μεν δημοκρατικόν, κατ' ουσίαν δε αριστοκρατικόν...» υποστηρίζει ο Χρίστος Ι. Σούλης στο λήμμα «Ζαγόριον», στη «Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια» «ΠΥΡΣΟΣ» και στη συνέχεια προσθέτει: «...Λόγω των προνομίων το Ζαγόριον προήχθη πολύ ενωρίτερον των λοιπών επαρχιών της Ηπείρου...».

«...Ο τρόπος αυτός της αυτοδιοικήσεως του Ζαγορίου, ήτοι της Διοικήσεως του τόπου υπό των ιδίων αυτού κατοίκων, συγκροτούντων τρόπον, άνευ εξαρτήσεως από άλλην τινά επίσημον κυρίαρχον εξουσίαν, έδωκε εις την περιοχήν εκείνων θαυμάσια αυτοτέλεια και συνετέλεσε τα μέγιστα τόσον εις την διατήρησιν της εθνικής ενότητος, της γλώσσης, της θρησκείας και των ηθών και των εθίμων, όσον και εις την πνευματικήν και εκπολιτιστικήν ανάπτυξιν των κατοίκων αυτού...», υπογραμμίζει ο Αναστάσιος Γ. Στεφάνου.

Κατά τον Κώστα Π. Λαζαρίδη στο Ζαγόρι «...δημιουργήθηκε με τον καιρό μια ζηλευτή αυτοδιοίκηση, που αποδείχτηκε πολύ ευεργετι-

κή κατά τα πάμπολλα χρόνια της Τουρκικής σκλαβιάς...». Προσθέτει, επίσης, ότι «...Με τους τρόπους αυτοδιοίκησης του Ζαγοριού βασίλευε στην περιοχή τάξη και νοικοκυριό με λαμπρά αποτελέσματα για τη σκληρή εκείνη εποχή και για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες βρέθηκε αναγκαστικά όλη η χώρα μας...».

Ο Αλεξάνδρος Χ. Μαμμόπουλος τονίζει, ότι «...Αν το Σούλι, η Μάνη και τα Σφακιά είναι κέντρα στρατιωτικής αντιστάσεως, το Ζαγόρι εξασφάλισε την αυτοδιοίκηση με τον πολιτικό νου και τον πλούτο του. Στο Σούλι την προσπέλαση του Τούρκου εμποδίζει του Σουλιώτη το όπλο. Στο Ζαγόρι, η διαταγή του Προεστού. Είναι η περίπτωση που η πέννα ρίχνει μακρύτερα από το όπλο...».

Ο Ιωάννης Ν. Νικολαΐδης παρατηρεί: «...Ας λένε πως το «Κοινόν των Ζαγορισίων» είχε φαινομενικά μόνο δημοκρατικό χαρακτήρα, στην πραγματικότητα όμως το «πολίτευμα» ήταν αριστοκρατικό. Το Ζαγόρι της εποχής εκείνης ήταν μια πολιτεία μ' έκδηλα παντού τα γνωρίσματα της δημοκρατίας...».

Ο Κωνσταντίνος Βαρτζώκας θεωρεί, πως το Ζαγόρι στην πολιτική διοίκηση «...Είχε θαυμάσια οργανωμένη αυτοδιοίκηση με ειδικό σώμα οδοφυλάκων, που εξασφάλιζε την τάξη και ασφάλεια ζωής και περιουσίας. Τα τοπικά συμβούλια των δημογερόντων ήταν σεβαστά και η συμπεριφορά τους ήταν σχεδόν πάντοτε δίκαιη και αμερόληπτη. Ληστεία δεν υπήρχε, ξένοι επιδρομείς δεν πολεμούσαν να εισβάλλουν στο Ζαγόρι. Η δικαιοσύνη αποδιδόταν από την τοπική συνέλευση και στα μεγάλα αδικήματα από τη συνέλευση των προεστωτών. Υπήρχαν κανόνες συμπεριφοράς και τα ήθη και έθιμα ήταν σεβαστά και οργανωμένα. Η θρησκευτική λατρεία χωρίς φανατισμό σε υψηλή στάθμη...».

«...το Ζαγόρι, μια οποσπονδία 44 ή 46 χωριών, που ανήκαν στις προνομιακές χριστιανικές κοινότητες της οθωμανικής αυτοκρατορίας, είχε αναπτύξει ζηλευτό σύστημα αυτοδιοικήσεως στα πλαίσια της αυτονομίας του...», εκτιμά ο Γεώργιος Παπαγεωργίου.

Βεβαίως έχουν διατυπωθεί και απόψεις, οι οποίες δεν επικροτούν την ομόσπονδη οργάνωση και λειτουργία των κοινοτήτων του Ζαγοριού. Χαρακτηριστικά είναι τα γραφόμενα του Αθανασίου Ψαλίδα, ο οποίος για το

Ζαγόρι διαπιστώνει, πως «...Η διοίκησις όλων των χωρίων είναι εις το χέρι του ενός, όστις ψηφίζεται από τον Σατράπην Ιωαννίνων προεστώς, αγκαλά και κάθε χωρίον έχει τον προεστώτα του. Τούτος όμως είναι γενικώς προεστώς, όχι να διοικεί ενδόξως, αλλά να ζη ενδόξως...», ενώ αμέσως παρακάτω, αναφερόμενος στα «**Κατσανοχώρια**», σχολιάζει: «...Τούτη δε η περιοχή δεν έχει γενικό προεστώτα, σα το Ζαγόρι, αλλά μερικούς, και κυβερνούνταν καλύτερα, παρά να είχαν ένα γενικόν...».

Άλλοι πάλι σχολιάζουν αρνητικές πλευρές της ομόσπονδης οργάνωσης του Ζαγοριού. Έτσι:

Ο Παναγιώτης Αραβαντινός σημειώνει, πως στο πλαίσιο της λειτουργίας του αυτοδιοικητικού συστήματος «...Γίνονται ενίοτε καταχρήσεις και δωροδοκίες αξιόμιμπτοι...». Παρατηρεί, ωστόσο, πως «...αύται συγκρινόμεναι, προς όσα συνεπάγει συνήθως εις τους διαδικαζόμενους χριστιανούς η παρά τω Κατή διεξαγωγή των διαφορών, υπάρχουνσι προτιμότεραι...».

Ο Ιωάννης Λαμπρίδης, κριτικάρει αυστηρά, σε ορισμένες περιπτώσεις, τη στάση και τις δραστηριότητες των αιρετών αρχόντων του Ζαγοριού, που διαχειριζόταν τα κοινά. Οι δρόμοι του Ζαγοριού, σημειώνει, για παράδειγμα, είναι «...άθλιοι ένεκα της αφιλοτιμίας των Γενικών του Ζαγοριού προεστώτων...». Εξηγεί, επίσης, πως μπορούσαν να επιβάλλουν «ασήμαντους» φόρους, να επιστήσουν «την προσοχήν των πλουσίων τότε Ζαγορισίων», να αξιοποιήσουν «των εκ Βλαχίας Μοναστηριακών προσόδων», προκειμένου να επισκευάσουν τους δρόμους, όπως υποσχόταν και ψήφισαν, αλλά δεν προχωρούσαν στην υλοποίηση των δεσμεύσεών τους. Άλλού πάλι υπογραμμίζει, πως λίγα χρόνια μετά την πτώση του Αλή πασά, εκλεγόταν στην ηγεσία της ομοσπονδίας των Ζαγορισίων «προσωπολήπται, άδικοι και αυθαίρετοι», οι οποίοι συγκρότησαν «τριανδρία» και διέπραξαν «ακατονόμαστους και ακαταλόγιστους καταχρήσεις», καθώς επίσης «καταπληκτικώτατους σφετερισμούς και διαρπαγές».

Αξιολογώντας την προσφορά των βεκύληδων του Ζαγοριού, ο Ιωάννης Ν. Νικολαΐδης γράφει, πως «...Απ' ότι είναι γνωστό τις περισσότερες φορές η εκλογή ήταν επιτυχής και οι Βεκύληδες φάνηκαν α-

ντάξιοι της αποστολής τους...». Προσθέτει, ωστόσο, ότι «...Υπάρχουν βέβαια και μελανά σημεία της πολιτικής ωρισμένων βεκύληδων, αυτό όμως δεν σημαίνει ούτε ιδιοτέλεια του σώματος των εκλογέων ούτε άμβλυση του κριτηρίου τους...».

Ο Γεώργιος Παπαγεωργίου σχολιάζοντας εμπειρίες, από τη λειτουργία κοινοτικών δεσμών στο Καπέσοβο, τα καθήκοντα και το ρόλο των κοινοτικών οργάνων διαπιστώνει «...συχνές και πολυποίκιλες υπερβάσεις, που αποσκοπούν σε προσωπικό τους πλουτισμό...», κι ακόμη γενικώτερα, πως «...την εικόνα των κοινοτικών αυθεντιών τη σημάδεψε η υπέρβαση και όχι η κανονικότητα...».

Η ιδέα της ηγεμονίας του Ζαγοριού

Πολλοί Ζαγορίσιοι οδηγήθηκαν στο δρόμο της ξενιτειάς, ήδη από τα τέλη του 17ου αιώνα και εγκαταστάθηκαν στην Κωνσταντινούπολη, στη Μολδοβλαχία, στη Ρωσία, ιδιαίτερα στις παραδουνάβιες ηγεμονίες. Οι Ζαγορίσιοι της διασποράς επηρεαζόταν από τις πρωτοποριακές ιδέες της εποχής, τόσο των τοπικών προοδευτικών στοιχείων, όσο και των άλλων συμπατριωτών τους Ελλήνων αποδήμων. Αποδέκτες των επιρροών αυτών ήταν και οι Ζαγορίσιοι, που παρέμειναν στον τόπο τους.

Στις αρχές του 19ου αιώνα, ανάμεσα στους ξενιτεμένους Ζαγορίσιους της διασποράς στο Ιάσιο, αρχικά στη Βεσσαραβία, στο Βουκουρέστι και στην Κωνσταντινούπολη κατόπιν, σύμφωνα με μαρτυρία του Γεωργίου Γενναδίου, λογίου, δασκάλου του έθνους, που διασώζει ο Νικόλαος Τσιγαράς -και είναι δύσκολο αν όχι ακατόρθωτο να διασταυρωθεί από άλλες πηγές- διαμορφώνεται η ιδέα της δημιουργίας και ανακήρυξης ηγεμονίας του Ζαγοριού, με βάση το πρότυπο της ηγεμονίας του Μαυροβουνίου.

Η ιδέα κοινοποιείται ανάμεσα στους ξενιτεμένους Ζαγορίσιους, αλλά και στους «...εν πατρίδι προϊσταμένους του Ζαγοριού Αλεξίου Νούτσου εκ Καπεσόβου, Μάνθου Οικονόμου εκ Κουκουλίου και λοιπών...», ενώ διαμορφώνεται ο απαιτούμενος σχεδιασμός. Για την υλοποίησή της, οι πρωτεργάτες της ιδέας απευθύνθηκαν στους Καπεσοβίτες της Πόλης Πασχάλη και Βρούζο, ώστε αξιοποιώντας το κύρος

τους στην Πύλη, να αποσπάσουν σχετικό «φιρμάνι», για τη δημιουργία ηγεμονίας στο Ζαγόρι, με το οποίο θα προβλεπόταν για την περιοχή:

- Να διοικείται, πολιτικά και θρησκευτικά, από αρχιερέα, δηλαδή πολιτικό ή θρησκευτικό αρχηγό ή ηγεμόνα, με έδρα τη μονή Ρογκοβού, η οποία βρισκόταν σε κεντρικό σημείο του Ζαγορίου, ανάμεσα στα σημερινά χωριά Νεγάδες, Σκαμνέλλιον, Τσεπέλοβον, Βραδέτον, και Καπέσοβον.

- «...Να κηρυχθή χώρα ουδετέρα εν καιρώ ειρήνης και πολέμου...».

- Να καταβάλλει «...ετησίως μικρόν ωρισμένον φόρον υποτελείας εις την Πύλην...».

- Να είναι ανεξάρτητη, δηλαδή κανείς να μην έχει το δικαίωμα ν' αναμιγνύεται στα αστικά και διοικητικά θέματα, τα οποία την αφορούσαν.

Ακόμη υπήρχε η σκέψη, στη μονή Ρογκοβού, να συσταθεί «κεντρική επιστημονική σχολή», ενώ είχε συνταχθεί κανονισμός της ηγεμονίας, που πρόβλεπε ετήσια γενική συνέλευση, στην οποία θα συμμετείχε και θα προήδρευε σ' αυτή ο αρχιερέας, ενώ μέλη θα ήταν ο προϊστάμενος της δικαιοσύνης, μετά των συναδέλφων του, καθώς επίσης ένας αντιπρόσωπος από κάθε χωριό του Ζαγορίου. Η συνέλευση αυτή θα είχε την ευθύνη ελέγχου της διαχείρισης των κοινών, θα μεριμνούσε για την αστική διοίκηση, με βάση τα ήθη και τα έθιμα, θα διορίζε τους απαραίτητους για τη λειτουργία της διοίκησης υπαλλήλους, ενώ θα προσδιοριζόταν και η πολιτοφυλακή για την τήρηση της ασφάλειας και της τάξης στην περιοχή. Στην πολιτοφυλακή θα συμμετείχε κάθε πολίτης της περιοχής, που θα συμπλήρωνε το 20ο έτος. Θα υπηρετούσε σ' αυτή, για μια πενταετία, φρουρώντας τον τόπο, ενώ παράλληλα θα γυμναζόταν στα όπλα.

Σύμφωνα, επίσης, με τα λεγόμενα του Γεώργιου Γεννάδιου, που διασώζει ο Νικόλαος Τσιγαράς, θρησκευτικός ηγέτης προοριζόταν ο Νεόφυτος Δούκας, για τη διεύθυνση στην «κεντρική επιστημονική σχολή» ο ίδιος ο Γεώργιος Γεννάδιος και προϊστάμενος της δικαιοσύνης ο Χριστόδουλος Κλονάρης, όλοι τους λόγιοι και σοφοί δάσκαλοι της εποχής.

Η δημιουργία της Φιλικής Εταιρείας και η συμμετοχή σ' αυτή, ση-

μαντικού αριθμού Ζαγορισίων, ανάμεσά τους και εμπνευστών της ιδέας της ηγεμονίας του Ζαγορίου, άφησε απραγματοποίητη τη ρηξικίλευθη, για τα δεδομένα της εποχής και του τόπου, πρόταση, αφού πλέον πήρε «σάρκα και οστά» η ιδέα της ανεξαρτησίας όλου του εθνικού χώρου.

Το Ζαγόρι στα ύστερα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας

Στα ύστερα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας στη χώρα μας, με τη διοικητική μεταρρύθμιση «...ένεκα γενικού μέτρου της κυβερνήσεως προς σύστασιν τοιούτων υποδιοικήσεων εις πάντα τα τμήματα της επαρχίας Ιωαννίνων...», σύμφωνα με τον Ιωάννη Λαμπρίδη, συστάθηκε στο Ζαγόρι, με έδρα το Τσεπέλοβον, «υποδιοίκησις Οθωμανική», η οποία «κατέστη νόμιμος», γιατί κάποιος Οθωμανός πρόκριτος υποστήριξε, με παράστασή του, πως στο Ζαγόρι «εγκρύπτεται πνεύμα ανταρσίας». Η ίδρυση υποδιοίκησης στο Ζαγόρι, μουδερλικιού δηλαδή, εντάσσεται στη γενικότερη αλλαγή, που έφερε ο «νόμος των βιλαετιών». Με τη δημιουργία του μουδερλικιού, εγκαταστάθηκε «μουδούρης» στο Τσεπέλοβον. Τότε αφαιρέθηκε, όπως μας παραδίδει ο Ιωάννης Λαμπρίδης, το «ιδιαίτερον ταμείον» του γενικού προεστώτος του αυτοδιοικούμενου μέχρι τότε Ζαγορίου, ενώ «...εισπράκτορες Οθωμανοί εξήλθον πάραυτα προς είσπραξιν φόρων του Ζαγορίου, πράγμα τέως άγνωστον από της κατακτήσεως ενταύθα...». Μετά από έξι μήνες, ωστόσο, και πάλι η είσπραξη των φόρων ανατέθηκε στο γενικό προεστώτα, αλλά πλέον η μισθοδότησή του γινόταν από την οθωμανική διοίκηση και όχι από την ομοσπονδία των κοινοτήτων του Ζαγορίου.

Ας σημειωθεί, επίσης, πως ο Ευάγγελος Π. Παγούνης, στα τέλη του 19ου αιώνα, στα 1895, σημειώνει, ότι το «μουδερλίκειον Ζαγορίου» αποτελείται από 46 χωριά, με πρωτεύουσα το Τσεπέλοβον, ενώ σε πίνακα απογραφικών στοιχείων, που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «ΗΠΕΙΡΟΣ», στα 1913, στο «Τμήμα Ζαγορίου» περιλαμβάνονται 46 χωριά με παρόντες 19.112 κατοίκους και απόντες 6480. Υπηρετούσαν 5412 στρατιώτες, 64 ιερείς, 78 δάσκαλοι και 48 δασκάλες, 50 αγροφύλακες, ενώ σπούδαζαν και 902 μαθητές, σύμφωνα με τα ίδια στοιχεία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΛΕΞΙΚΑ - ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ

Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗ»

Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν «ΗΛΙΟΥ»

Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «ΠΥΡΣΟΣ»

ΣΥΛΛΟΓΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Εργολάβος Σπ. Τα Ζαγοροχώρια στις αρχές του αιώνα, Ιωάννινα 1993.

• Βασιλείου (Σούλης) Ι. Χρ. Πραγματεία περί Ζαγορίου.

• Καθάρειος Αλ. Έκθεσις επιθεωρήσεως Ζαγοροχωρίων κατά το 1913.

Πρακτικά Πρώτου Συμποσίου Λόγου. Ο λόγος για το Ζαγόρι, Ιωάννινα, 25-26 Ιανουαρίου 1986.

• Βαρτζώκας Κ. Προστασία και αναβίωση της πολιτιστικής κληρονομιάς του Ζαγορίου μας.

• Παπαγεωργίου Γεώργ. Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην ύστερη Τουρκοκρατία: Το παράδειγμα του Καπεσόβου Ζαγορίου.

• Σαρτηγιάννης Μ. Γεώργ. Η εξέλιξη του οικιστικού δικτύου Ζαγορίου.

ΗΠΕΙΡΟΣ. ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ Α.Ε

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ Α.Ε

ΑΥΤΟΤΕΛΕΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Αραβαντινός Παν. Περιγραφή της Ηπείρου, Ιωάννινα 1984.

Αραβαντινός Παν. Χρονογραφία της Ηπείρου, Αθήνα 1856

Ανονίμου του Έλληνα. Ελληνική Νομαρχία, εν Ιταλία 1806 (Εισαγωγή-επιμέλεια Τ. Βουρνά), Αθήνα 1982.

Βλαχόπουλος Δ. Αναστ. Ιστορική περιγραφή ιδρύσεως και εξελίξεως των κοινοτήτων Ζαγορίου Ανδρακίτου τέως Καμνιάς και Καλωτάς, Ιωάννινα 1970.

Βλαχόπουλος Δ. Αναστ. Δίλοφον πρώην Σωποτσέλιον, Καστανών πρώην Δρουγγάριον Ζαγορίου, Ιωάννινα 1970.

Βρανούσης Ι. Λεαν. Μια έμμετρη ιστορία του Ζαγορίου, Αθήνα 1946.

Βρανούσης Ι. Λεαν. Χρονικά Ηπείρου, Ιωάννινα 1962.

Δημητρακόπουλος Γεώργ. Ζαγόριον, Σουφλί 1909.

Δρούγιας Θαν. Η Βωβούσα, Ιωάννινα 1995.

- Έξαρχος Αθ. Ν. Το Βρυσοχώρι (Ζαγορίου) (Αχρονολόγητο).
- Έξαρχος Ν. Ντομπρίνοβο. (Αχρονολόγητο).
- Ζιάγκος Νικ. Η τουρκοκρατούμενη Ήπειρος.
- Θεμελής Κ. Δημ. Το χωριό μας η Καλωτά, Ιωάννινα 1973.
- Θεσπρωτός Κοσμ.-Ψαλίδας Αθ. Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου. (Προλεγόμενα και σημειώσεις. Αθην. Χ. Παπαχαρίσης), Ιωάννινα 1962.
- Inalcik H. Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, Ankara 1954
- Κικόπουλος Μεν. Ελαφότοπος (Τσερβάρι), Γιάννινα 1991.
- Κουνάβα - Βαλερά Ροδ. Από το Παλαιοσέλλι στην κορυφή του Σμόλικα και στον Αώο ποταμό, Πα-λαιοσέλλι 1994.
- Κρυστάλλης Κ. Άπαντα, Εκδόσεις «ΜΕΡΜΗΓΚΑΣ».
- Λαζαρίδης Π. Κ. Το χωριό μου το Κουκούλι, Γιάννινα 1973.
- Λαζαρίδης Π. Κ. Συμβολή στην ιστορία του Ζαγορίου, Γιάννινα 1982.
- Λαμπρίδης Ιωαν. Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα, Ιωάννινα 1971.
- Λαμπρίδης Ιωαν. Ηπειρωτικά Μελετήματα, Ιωάννινα 1971.
- Μακρής Π. Ευρ. Ζαγοροχώρια, Ιωάννινα 1996.
- Μάργαρης Βασ. Δρόμοι και τόποι της Ηπείρου, Ιωάννινα 1998.
- Μέκιος Μ. Κ. Ιστορία της Ηπείρου, Εν Καΐρω 1909.
- Μέρτζιος Α.Γεωρ. Λάιστα Ζαγορίου Ιωαννίνων, Θεσσαλονίκη 1994.
- Μπέττης Στ. Ονοματολογία των χωριών του νομού Ιωαννίνων, Γιάννινα 1996.
- Μπόγκας Αθ. Ευ. Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου, Ιωάννινα 1966.
- Νικολαΐδης Ν. Ιωαν. Η νεοελληνική παράδοση και το ελεύθερο ελληνικό κράτος, Ιωάννινα 1973.
- Νικολαΐδης Ν. Ιωαν. Ζαγόρι, Ιωάννινα 1982.
- Νικολαΐδης Ν. Ιωαν. Ιστορική μονογραφία περι της εν Ηπείρω χώρας Βεζήτσης, Εν Ιωαννίνοις 1939.
- Νικολαΐδης Ν. Κ. Η Ζωοδόχος (Τζοντίλα), 1976.
- Οικονομίδης Επ. Πελ. Ελαφότοπος Ζαγορίου, Αθήναι 1979.
- Οικονόμου Ευ. Κ. Τα οικωνύμια του νομού Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1997, Ιωάννινα 2002.
- Οικονόμου Ευ. Κ. Τοπωνυμικό της περιοχής Ζαγορίου, Ιωάννινα 1991.
- Rouqueville F.C.H.L Ταξίδι στην Ελλάδα. Τα Ηπειρωτικά. (Προλεγόμενα- Μετάφραση Κ. Π Βλάχος), Ιωάννινα 1994.
- Παγούνης Π. Ευ. Στοιχειώδης γεωγραφία, Εν Κωνσταντινοπόλει 1902.
- Παπαγιαννόπουλος Δ. Δίκορφο Ζαγορίου, Αθήνα 1994.
- Παπαϊωάννου Γ. Ιωαν. Το Πάπιγκο, τόμος 1ος, Πάπιγκο 1994, τόμος 2ος, Θεσσαλονίκη 1987.

Παπαϊωάννου Χαρ. Προστατευόμενες περιοχές Βόρειας Πίνδου, Ιωάννινα 2001.

Παπαρρηγόπουλος Κ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτικός Οίκος «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ-ΔΑΚΗΣ».

Σακελλαρίδης Α. Φ. Φραγκάδες. Γιάννινα 1988.

Σαραλής Α. Γιαν. Ζαγόρι, Αθήνα 1957.

Τσιγαράς Νικ. Ηπειρωτικά, Αθήνα 1885.

Φραγκούλης Θ. Οδ. Το Σκαμνέλι, Ιωάννινα 1988.

Χασιώτης Χ. Γεωργ. Περί Δωδώνης, εν Αθήναις 1867.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ - ΠΕΡΙΟΔΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Βακάμης Συρ. Ζαγόρι, περιοχή με πολλά βουνά, ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ, 284, Δεκέμβριος 2001.

Βαρτζώκας Ι. Κ. Η πατρίδα του Νούτσου «το Ζαγόρι», ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ, 147, 1990.

Βιζουκίδης Περ. Ηπειρωτικών θεσμών έρευνα, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 1927.

Γεωργίτσης Νεστ. Φύρδην- Μίγδην, ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟΝ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ, 1914.

Γιαννακού Ευρ. Ζαγόρι. Ιστορία και ζωή, ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ.

Ζιώγας Β. Θωμ. Πατριδογνωστικά, ΚΟΝΙΤΣΑ, 45, 1992.

Κίγκλα Κ. Ελ. Η μεσαιωνική και νεώτερη ονοματολογία του ποταμού Αώου, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 1997.

Κιτσιόδη Χρ. Αι Ηπειρωτικά κοινότητες, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ, 1952.

Κόκκορος Μιχ. (Νοσταλγός). Το αμιλικόν Κουκουλίου, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ, 1953.

Κούναβος Δημ. -Κασκάνης Βασ. Φραγκάδες, ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ, 140, 1989.

Λαζαρίδης Κ. Ο θεσμός του Αμίλη, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ, 1953.

Μαμμόπουλος Χ. Αλεξ. Από τα ήρεμα ρείθρα του Βοϊδομάτη στα Τιτανικά κάστρα της Γκαμήλας, ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ, 39, 1981.

Μέρτζιος Α. Γεώργ. Εθιμικό οικογενειακό δίκαιο Ζαγορίου, (19ος αιώνας) ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ, 190-191, 1994.

Μέρτζιος Α. Γεώργ. Η Γοβριτσά (Κρυόβρυση) δεν είναι Ζαγόρι, ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ, 207-208, 1995.

Μέρτζιος Α. Γεώργ. Ζαγόρι: Προνόμια και αυτοδιοίκηση 1430-1913, ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ, 243-244, 1998.

Μέρτζιος Α. Γεώργ. Οι βλάχοι του Ζαγορίου, ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ, 135 - 136, 1989 και 90, 1985.

Μέρτζιος Α. Γεώργ. Λάιστα, ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ, 152, 1990.

- Νικολαΐδης Ν. Ιωαν. Ζαγοριακά θέσμια, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ, 1963.
- Ξενόπουλος Σερ. Δοκίμιον ιστορικής τινος περιλήψεως της ποτέ αρχαίας και εγκρίτου ηπειρωτικής πόλεως Άρτης (πρόλογος - σχόλια Τσούτσινος Γιαν.), ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ, 1958, 1959.
- Οικονόμου Κ. Μανθ. Μακρίνη και Μακρίνου, ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ.
- Παπαγεωργίου Γεώργ. Προσπάθειες για την ίδρυση «Πανεπιστημίου» στην επαρχία Ζαγορίου της παραμονές της ελληνικής επανάστασης (1813-1820) ΔΩΔΩΝΗ, 1987, Τόμος 16ος, τεύχος 1.
- Παπαϊωάννου Γ. Ιστορία Παπίγκου, ΤΟ ΠΑΠΙΓΚΟ, φύλλο 55.
- Παπαϊωάννου Γ. Ι. Τοπωνύμια Παπίγκου Ζαγορίου, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ, 1975.
- Πίνδεας Γιαν. - Οικονόμου Κ. Μαν. Βωβούσα, ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ.
- Ρεμπέλης Χ. Νικ. Επιδρομές των Σλάβων και τοπωνύμια, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ 1986, τεύχη 113 - 114.
- Σακελλαρίδης Θαν. Διπόταμο, ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ, 112, 1987.
- Σακελλαρίδης Θαν. Οι Φραγκάδες, ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ, 86, 1985.
- Σάρρος Μ. Δ. Τοπωνυμικόν Βίτσης και Μονοδενδρίου του Ζαγορίου, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 1937.
- Σάρρος Μ. Δ. Ζαγοριακών δεσμίων έρευνα, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 1927.
- Στεφάνου Γ. Αναστ. Από την αυτοδιοίκηση του Ζαγορίου - Ηπείρου, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ, 1955.
- Σωτήρης Β. Γ. Ανέκδοτη έμμετρη ιστορία του Ζαγορίου, Ημερολόγιον 1998 της ένωσης απανταχού Διποταμιτών «Το Στολωβό».
- Φίτσιος Χρ. Δόλιανη, ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ, 92- 93, 1985.
- Φίτσιος Χρ. Ζαγόρι και Δόλιανη, ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΜΑΣ, 114, 1984.
- Χαριτάκης Γ. Η Τουρκία εις τας αρχάς του ΙΘ' αιώνα υπό του Α. Ψαλίδα, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 1931